

SZUBJEKTÍV SZAKMAI EMLÉKEZET

A demokratikus politikai szocializáció

Fragmentált modell és tepertőkrém...

Szubjektív szakmai emlékezet

MURÁNYI ISTVÁN¹

Mivel Szabó Ildikó tudományos munkásságáról, fontosabb munkáiról több kiváló elemzést és visszaemlékezést² olvashatunk, ezért a következő oldalakon egyfajta „szubjektív szakmai emlékezetre” vállalkozunk. Ildikót nem csak a több diszciplínához kapcsolódó szaktudományos érdeklődés, hanem a világ (és társadalom) képét formáló, személyes életútját meghatározó, közelmúltbéli hazai történelmi folyamatok és események is befolyásolták. Az írásban és szóban megfogalmazott visszatekintések mindezt egyértelműen hangsúlyozzák, de szaktudományos könyveiben és tanulmányaiban nem szerepel az élettörténet egyetlen mozzanata sem. Ildikónál ezt nem csak a publikálás szabályai és az eredmények interpretálásának objektivitása magyarázza. Mint legtöbbször a saját múlt részletes elbeszélése, nála is kölcsönös bizalomra épült a személyes történetek kifejtése, azonban Ildikónál a verbális közlés egyfajta „rejtett” kezdeményezéssel párosult. (Ezt a budaörsi – majd később a budapesti – lakásában többször is tapasztaltam. A mindkettőnket érdeklő beszélgetéseket³ megszakította egy-egy kínálás (francia sajt és/vagy tepertőkrém), rövid megjegyzéssel kísérve: „*Pista, tudom, hogy a sajtot és a tepertőt nagyon szereti*”. Ildikó sokáig magázott, de ezt mindig megbecsülésként és nem lekezelésként éreztem, hasonlóan a későbbi tegeződéshez.

¹ Egyetemi docens, Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszék.

² Sik, D. (2009): Szabó Ildikó: Nemzet és szocializáció. A politika szerepe az identitások formálásában Magyarországon 1867–2006. (L'Harmattan Kiadó, Budapest) Recenzió, In: BUKSZ 2010, 164–168. Örkény Antal interjúja Szabó Ildikóval (1946–2016) (2010), Socio.hu, 152–158.

³ Szabó, I. (1983): Az ifjúság politikai kultúrájáról. In: Molnár Zoltán (szerk.): Közművelődés és politikai műveltség. TIT Csongrád megyei szervezete, Szeged, 137–149.

Szabó, I. – Csepeli, Gy. (1984): Politikai érzelmek iskolája. Jel-Kép 2., 26–31.

Szabó, I. (1985): A fiatalok politikai kultúrájának néhány sajátossága. In: Bojti Ferenc (szerk.): Politizáló fiatalok. Zrínyi Kiadó, Budapest, 42–47.

Szabó, I. (1987): Az érvényesülés konfliktusai a fiatalok körében. In: Hoppál Mihály – Szecskó Tamás (szerk.): Értékek és változások. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest 257–277.

Szabó, I. (1987): Nicht vor dem Kind? A család szerepe a politikai szocializációban. Ifjúsági Szemle, 51–60.

SZUBJEKTÍV SZAKMAI EMLÉKEZET

A már nem igazán fiatal szociológus hallgató (ez lennék én) Ildikót kérte fel szakdolgozata témavezetőjének. A dolgozat alapkérdése nemcsak a (már nem igazán ifjú) hallgató számára volt új és izgalmas, de a hazai szakirodalomban is elvétve fordult elő. A politikai szocializáció folyamatait a magyar társadalmi sajátosságokhoz illeszkedő komplex leírás a nyolcvanas években gyakorlatilag nem létezett, ezért a főiskolások politikai szocializációjának vizsgálatára vállalkozó (nem igazán) ifjú hallgató számára érdekes és értékes, de releváns elméleti háttér nélkül elkészült cikkek álltak rendelkezésre.

Ezzel párhuzamosan a felkért témavezető 1988-ban befejezett kandidátusi disszertációja azonban már tartalmazta azt a szemléletmódot, amelyben a megélt történelem, a társadalomtörténet és az élettörténetnek kiemelt szerepe van, de a valószínűsítést nem írja felül. Ennek ellenére az ELTE Szociológiai Intézetének „fura ura” (H. T.) megalkuvásból vagy félelemből – vagy mindkettőnek köszönhetően – elutasította, hogy a disszertáció könyv formájában megjelenjen.

1991-ben – bár hosszas küzdelem árán, de – mégis megjelent a kötet⁴, amely nem csupán a késő kádári korszak fiataljainak politikai magatartását, politikai ismeretét, de a politikához való viszonyát is leírja. Ildikó első szintetizáló munkája a saját és más kutatók kvalitatív és kvantitatív empirikus vizsgálatainak eredményeire épülő, a hazai társadalomtudományban előzmények nélküli modellt is tartalmaz. A 1945–1990 közötti hazai politikai szocializációs folyamatok tudásszociológiai szemlélete alapján történő leírása politikai és társadalomtörténeti keretben, egyéni sorsokat leképező típusokban történik. Az egyén és a hatalom viszonyának konfliktusos (Rákosi-korszak), majd a konfliktuskerülő (Kádár-korszak) működési sajátosságokat bemutató, mindvégig a kettős politikai szocializáció modelljéhez kötődő (hatalmi centrumhoz illeszkedő formális, nem illeszkedő informális szocializáció) világot tárja föl. Az empirikus adatokkal alátámasztott, végtelenül logikus és jól olvasható munka gyorsan beépült az egyre radikálisabb társadalomtudományi gondolkodásba. (Megjelenése előtt a kötet sokszorosított „szamizdatként” terjedt. A kedves kolléganőmtől kapott példány olvasása hasonló érzést keltett, mint a Bibó-émlékkönyv megismerése vagy a Tanú videó változatának megnézése. Ezek egyszerre jelentették a tiltott gyümölcs falatozásának izalmát és egy korszak agóniája kezdetének megismerését. Szabó Ildikó munkájának jelentőségét több kiváló társadalomkutató is felismerte: a szakdolgozat védésén az elnök – Angelusz Róbert – ránézett Ildikóra és csupán annyit mondott: ez a könyv a vég kezdete...)

A rendszerváltozást követően, a kilencvenes évek első felében Ildikó több olyan tanulmányt és könyvet írt, amelyek egyrészt követik *Az ember államosítása* című könyv alapvető téziseit, másrészt bemutatják a több esetben új módszertan alapján

⁴ Szabó, I. (1991): *Az ember államosítása. Politikai szocializáció Magyarországon. Tekintet Könyvek.* Budapest

SZUBJEKTÍV SZAKMAI EMLÉKEZET

lebonyolított vizsgálatok eredményeit.⁵ Ezen publikációk közé sorolhatjuk a külföldön és itthon megjelent idegennyelvű publikációkat is.⁶

Ezek a munkák már erőteljesen kapcsolódtak az Ildikó számára szakmai és emberi szempontból egyaránt etalonnak tekintett francia Annick Percheron politikai szocializáció értelmezéséhez. Egy meghívásnak (ösztöndíjnak) köszönhetően a Franciaországban eltöltött másfél év (1990–1991 között) nagyon sokat jelentett Ildikónak. A multidiszciplináris értelmezés és metodika, a történelmi hagyományok és a gyermekkor meghatározó szerepe számára nem igazán új, de szisztematikus elméleti keretet kínált. A többnyire politikatudományi és merev fejlődésleléktani értelmezéseket preferáló amerikai modellekkel szemben Percheron az európai jellegzetességekhez illeszthető, a politikai szocializációt dinamikus, az egyén és a hatalmi centrumok közötti kölcsönös hatásrendszerként, a politikai világkép kialakulásának tekinti.

A francia szociológushoz hasonlóan Ildikó szakmai érdeklődése is mindig szorosan kapcsolódott az empirikus adatfelvételek eredményeinek interpretálásához. Ugyanakkor a különböző metodika alapján lebonyolított kutatások végkövetkeztetéseinek és a politikai szocializációt jellemző indirekt jelenségek értelmezésének egyre inkább a történelmi kontinuitás (és diszkontinuitás) alapján legtöbbször tudás-szociológiai szintetizáláshoz vezettek.⁷

A kilencvenes évek második felében publikált munkák közül kiemelkedik az Örkeny Antallal írt könyv, amelyben egy nagyívű empirikus adatfelvétel adatait felhasználva a politikai szocializáció folyamatát egy tágabb fogalmi keretben, az állampolgári szocializáció szerves részeként tárgyalta.⁸

Ennek megfelelően nem véletlen, hogy ebben az időszakban Ildikó egyre több olyan kutatásnak volt résztvevője, amely az iskolában zajló szocializációs folyamatokra⁹, a fiatalok nemzeti identitásának¹⁰ és előítéletességének vizsgálatá-

⁵ Szabó, I. – Örkeny, A. (1997): Magyar középiskolások politikai érzelmei és ismeretei. Politikatudományi Szemle, 31–69.

⁶ Szabó, I. (1989): Political Socialization in Hungary. The Duality of Institutional and Non-Institutional Processes Frankfurt am Main, Bern, New York, Paris: Peter Lang.

Szabó, I. – Csepeli, Gy. (1984): The School of Political Emotions. Jel–Kép, Special Edition.

Szabó, I. (1988): Succes at Home and Abroad. A Sociological Youth Survey, Ifjúsági Szemle 8. Special Issue 1988. 29–34.

⁷ Szabó, I. (1991): A megtanulhatatlan rendszer. Tudás-szociológiai tanulmány a politikai világkép felépítésének nehézségeiről. Társadalomtudományi Közlemények, 1–2., 128–158.

⁸ Szabó, I. – Örkeny, A. (1998): Tizenévesek állampolgári kultúrája. Minoritás Könyvek, Budapest.

⁹ Szabó, I. (1999): Iskola és társadalom. Közoktatással kapcsolatos társadalmi elvárások Magyarországon. Új Pedagógiai Szemle, 1999/9., 27–42.

¹⁰ Szabó, I. – Horváth, Á. (1996): Magyarok Európában. Főiskolások nemzettudata egy empirikus kutatás tükrében. Iskolakultúra, 1996/11., 71–87.

Szabó, I. (2006): Nemzetfogalom és nemzeti identitás a dualizmus korában. Politikatudományi Szemle, 2006/1., 201–250.

Szabó, I. (2007): Nemzeti szocializáció a két világháború között Magyarországon. Iskolakultúra, 50–70.

SZUBJEKTÍV SZAKMAI EMLÉKEZET

ra¹¹ (is) vállalkozott. A szocializációs ágensek komplex hatásrendszerét mindig hangsúlyozó kutató számára a család a későbbiekben is kitüntetett szerepet játszott.¹²

Korábban sem volt ritka, hogy Ildikó társszerzővel dolgozott (legtöbbször Örvény Antallal), de a kilencvenes években egyre gyakrabban fordult elő a munkahelyi vagy szakmai kolléga közreműködése.¹³

A többnyire kevésbé tapasztalt kutatókat annak ellenére egyenrangú partnernek tekintette, hogy mindkét fél számára egyértelmű volt a valóság. (Az első közös munkánkat¹⁴ ma már kőkorszakinak tekinthető körülmények között írtuk. 1992 meleg nyári napjait Ildikó Budapesten, jómagam a Balaton partján töltöttem. A korábban még Debrecenben mátrix nyomtatón kinyomtatott, átláthatatlanul nagy SPSS táblákat postán cseréltük. A nemzeti identitás típusok közötti kapcsolatok feltárásával elért részeredmények lezárása során Ildikó soha nem az „én”, mindig csak a „mi” személyes névmást használta...). A fiatalok nemzetfogalmának és nemzeti identitásának különböző szocializációs környezetben (iskola, család) történő empirikus vizsgálata mellett a kilencvenes évek utolján végzett munkája egyre jobban a történelmi kontextusban tárgyalt politika világának és a nemzeti szocializáció vizsgálatára irányult. Publikációinak ismeretében nem nehéz felfedezni, hogy ezek a munkák már a nagydoktori disszertáció előzményének tekinthetők. (A nemzeti szocializáció mint kutatási téma már korábban is intenzíven érdekelte Ildikót: busszal zötyögtünk Budaörsre, amikor férje, Lázár Guy halkán megkérdezte, hogy pontosan mi érdekel engem. Magabiztosan válaszoltam, mire Ő csendben megjegyezte: „Jó helyre jössz. Ildikót a nemzeti kérdések, engem a csoportközi előítéletesség foglalkoztat.”)

Ildikó akadémiai doktori dolgozatának könyvben megjelent verziója¹⁵ életművének talán a legjelentősebb darabja. Olyan vállalkozás, amely komplex (szociológiai, politikatudományi, történeti) keretben kísérli meg az ezredforduló politikai szocializációs jellemzőit. A korábbi munkáiban kidolgozott szocializációs modellek (konfliktustagadó, konfliktuskerülő) mellett részletesen foglalkozik a rendszerváltozást követő időszakot leíró fragmentált modell jellemzésével. Az alaptermatikák (vallási, nemzeti, demokratikus) szocializációt és identitást befolyásoló szerepének történeti kontextusban történő leírása legalább két féléves kurzus anyaga bármelyik társadalomtudományi szakon. Bármelyik európai országban.

¹¹ Szabó, I. – Murányi, I. (2007): Középiszokolások előítéletességének egy lehetséges magyarázata: az életforma. *Educatio*, 2007/Tavaszi, 38–49.

¹² Szabó, I. – Csákok, M. – Murányi, I. – Sik, D. (2010): A családi politikai szocializációról. *Társadalomkutatás*, Vol. 28. No. 4. 419–446.

¹³ A teljesség igénye nélkül: Marián Béla, Rigó Róbert, Lannert Judit, Garami Erika, Horváth Ágnes

¹⁴ Szabó, I. – Murányi, I. (1993): Nemzet és magyarság. Állampolgárság és magyarság egy kutatás tükrében. *Regio*, 1993/1., 121–133.

¹⁵ Szabó, I. (2009): Nemzet és szocializáció. A politika szerepe az identitások formálásában Magyarországon 1867–2006. L'Harmattan Kiadó, Budapest.

SZUBJEKTÍV SZAKMAI EMLÉKEZET

Összegzés helyett: egy korábban megjelent emlékezés

Csak keveseknek sikerül a múlt által meghatározott magyar jelent maradandó és nemzetközi érvényességgel leképező társadalomtudományi modellel leírni. Szintén csak kevesek kiváltsága, ha a permanens válságokkal küzdő felsőoktatásban hallgatók és kollégák egyaránt pedagógusnak tekintik és tisztelik. Az elmúlt hetven évben az sem volt tömegesen jellemző a közép-kelet európai kompromisszágban, hogy minden élethelyzetben következetes demokrata legyen egy kritikus értelmiségi. Szabó Ildikó ezen kevesekhez tartozott. A gyermekként kitelepített, fiatal diplomás pályakezdőként Párizsban ösztöndíjas szociológus leginkább a politikai szocializáció magyar jellegzetességeinek leírásával és modelljeinek kidolgozásával lett egyre ismertebb és elismertebb. A politikai felnőtté válást mindig is olyan interdiszciplináris, komplex és dinamikus folyamatnak tekintette, amelyben a polgárnak konszenzuson alapuló primátusa van a politika felett. Szabó Ildikó számára az ember állt az empirikus vagy teoretikus kutatási kérdések középpontjában – hasonlóan a hétköznapok világához. Nagyon jelentős társadalomkutatót, oktatót, kollégát és barátot veszítettünk el.